

KUMUK TÜRKÇESİ ATASÖZLERİ HAKKINDA YAPILMIŞ YENİ BİR ÇALIŞMA ÜZERİNE

(On a New Study Dealt with Proverbs of Kumyk Turkish)

Hakan AKCA*

Giriş

“Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz.” (Türkçe Sözlük 2005: 140) diye tanımlanan atasözleri, milletlerin kültüründe önemli yer tutan değerli hazinelerdir. Sözlü geleneğin bir ürünü olan ve nesilden nesle aktarılagelen bu hazinelerin derlenip yazıya geçirilmesi uzun zaman gerektiren zorlu bir iştir. Bu sebeple sadece Türkiye Türkçesinin değil, aynı zamanda Çağdaş Türk Lehçelerinin atasözlerinin de bir an evvel derlenmesi ve üzerlerinde mukayeseli çalışmaların yapılması büyük önem taşımaktadır.

Bu konunun önemini kavrayan bazı bilim adamları Türk halklarının atasözleri üzerinde mukayeseli çalışmalar yapmışlardır. Abdullah Battal Taymas'ın *Kazan Türkçesinde Atasözleri ve Deyimler* (Taymas 1988); Kurtuluş Öztopçu'nun *Uygur Atasözleri ve Deyimleri* (Öztopçu 1992) adlı çalışmalardan sonra Mehmet Hengirmen'in yürüttüğü bir proje kapsamında şu eserler yayımlanmıştır: Mehman Musaoğlu ve Muhittin Gümüş'ün *Türkçe Açıklamalı Azerbaycan Atasözleri* (Musaoğlu; Gümüş 1995); Sapar Kürenov ve Muhittin Gümüş'ün *Türkçe Açıklamalı Türkmen Atasözleri* (Kürenov; Gümüş 1995); İbrahim Yoldaşev ve Muhittin Gümüş'ün *Türkçe Açıklamalı Özbek Atasözleri* (Yoldaşev; Gümüş 1995); Zeyneş İsmail ve Muhittin Gümüş'ün *Türkçe Açıklamalı Kazak Atasözleri* (Zeyneş; Gümüş 1995); Ahmet Güngör ve Asel Cailova Güngör'ün *Türkçe Açıklamalı Kırgız Atasözleri* (Güngör, Cailova Güngör 1998).

Daha sonra Emine Ceylan'ın, *Çuvaş Atasözleri ve Deyimleri* (Ceylan 1996); Ufuk Tavkul'un *Karaçay-Malkar Atasözleri* (Tavkul 2001); Ülkü Çelik Şavk'ın *Kırgız Atasözleri* (Şavk 2002); Özkul Çobanoğlu'nun *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü* (Çobanoğlu 2004) adlı çalışmaları yayımlanmıştır.

Çetin Pekacar'ın *Kumuk Türklerinin Atasözleri* (Pekacar 2006); Rıdvan Öztürk ve Osman Uyanık'ın *Kumuk Atasözleri ve Deyimleri* (Öztürk; Uyanık 2006); Fatih Kirişçioğlu'nun *Saha Türklerinin Atasözleri* (Kirişçioğlu 2007) adlı çalışmaları son çıkan kitaplar arasında yer almaktadır.

* Araş. Gör., Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hakca@gazi.edu.tr

Görüldüğü gibi Kumuk Türklerinin atasözleri üzerine ülkemizde 2006 yılında iki kitap yayımlanmıştır. Bütün bu çalışmalar başka bir yazıda değerlendirilmek üzere, burada Çetin Pekacar tarafından hazırlanmış olan *Kumuk Türklerinin Atasözleri* adlı çalışma üzerinde durulacaktır.

Kitap; **Giriş, Metin ve Dizinler** olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır.

Yazar kitabının “Ön Söz”ünde (s. VII-VIII) Kumuk Türklerinin zengin sözlü halk edebiyatı mahsulleri arasında atasözlerinin önemli bir yer tuttuğunu belirtmektedir. Daha sonra Kumuk Türkçesiyle ilgilenmeye başladığı 1983 yılından bu yana onların yazılı edebiyatı kadar sözlü halk edebiyatının da ilgisini çok çektiğini, bu ilgisinin, 1995 yılında Z. Z. Bammatov’un redaktörlüğünde hazırlanan *Kumukça-Rusça Sözlük*’ün tercümesine dayanan çalışmasını hazırlarken dikkatini çeken Kumuk atasözlerini derleyip yayımlama fikrine dönüştüğünü söylemektedir. (Pekacar 2006: VII)

Giriş bölümünde (s. 3-35) yazar, günümüze kadar Kumuk atasözleri üzerine birçok çalışma yapıldığını, ancak bunların incelemiden ziyade derleme niteliğinde olduğunu belirtmiş, daha sonra Kumuk atasözleri üzerine başlangıcından günümüze kadar yurt içinde ve dışında yapılan yaklaşık yirmi çalışmayı değerlendirerek tanıtmıştır.

Söz konusu bölümde daha sonra Kumuk atasözleri Eski Türkçe (Köktürk yazılı metinlerindeki atasözleri, Eski Uygur atasözleri, Divanü Lügati’t-Türk’teki atasözleri) ve Türkiye Türkçesi atasözleriyle karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma sonucunda Köktürk yazılı belgelerindeki 16 veya 17 atasözünden 6’sının, Eski Uygur atasözlerinden 4’ünün, Divanü Lügati’t-Türk’teki 250 atasözünden 42’sinin aynen ya da bazı küçük farklarla Kumuk Türkçesinde yaşadığı tespit edilmiştir.

Türkiye Türkçesi ile yapılan kıyaslama sonucunda ise 66 atasözünün Türkiye Türkçesinde aynen kullanıldığı, 305 atasözünün ise Türkiye Türkçesiyle aynı anlamda olduğu tespit edilmiştir. Ancak yazar Türkiye Türkçesiyle yapılan kıyaslamada yalnızca Ömer Asım Aksoy’un *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* adlı eserini esas almış, Türkiye Türkçesindeki atasözleriyle ilgili farklı kaynaklara başvurmamıştır. Konuyla ilgili farklı kaynaklara başvurulduğunda Türkiye Türkçesinde aynen kullanıldığı söylenen atasözü sayısı ile, anlamca aynı olan atasözü sayısının artacağı söylenebilir. Örneğin Metin Yurtbaşı’nın *A Dictionary of Turkish Proverbs* “Türk Atasözleri Sözlüğü” (Yurtbaşı 1993) adlı çalışmasında yaklaşık 5000 atasözü bulunmaktadır. Aynı şekilde, yine Ömer Asım Aksoy’un *Bölge Ağızlarında Atasözü ve Deyimler I-II* (Aksoy 2004) adlı çalışmasıyla da bir kıyaslama yapılabilir. Çünkü söz konusu çalışmada Türkiye sınırları içerisinde derlenmiş 4248 atasözü bulunmaktadır.

Yazar, Türkiye Türkçesi ve Kumuk Türkçesinde aynen kullanılan ve aynı anlamda olan atasözlerine örnekler vermiş, isteyen araştırmacılara kolaylık sağlayacağı düşüncesiyle bu atasözlerinin tamamının numaralarını listelemiştir. Biz de burada Kumuk Türkçesindeki atasözlerinden Türkiye Türkçesindekilerle aynı olanlara ya da aynı anlamda olanlara birkaç örnek vermek istiyoruz. Burada Türkiye Türkçesindekilerle aynılık ile kastedilen, harfiyen aynılık değil, Türkiye Türkçesine aktarıldığında anlamı Kumuk Türkçesindekiyle tamamen örtüşen aynılıktır.

Türkiye Türkçesindekilerle aynı olanlara örnekler (Bu atasözleri, kitapta **TT. aynı** “Türkiye Türkçesiyle aynı” kısaltmasıyla gösterilmiştir):

Adamnı alası içinde, hayvannı alası üstünde.

İnsanın alası içinde, hayvanın alası dışında.

Sütge avuzu bişgen suvnu da süzüp içer.

Sütten ağzı yanan suyu da üfleyip içer.

Tatlı söz yılannı ininden çıkarır.

Tatlı dil yılannı deliğinden çıkarır.

Tav tavğa yoluqmas, adam adamğa yoluğar.

Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur.

Üy alğınça, xonşu al.

Ev alma, komşu al.

(Pekacar 2006: 44, 199, 205, 206, 221)

Türkiye Türkçesindekiyle anlamı aynı olanlara örnekler (Bu atasözleri, kitapta **TT. “Türkiye Türkçesi”** kısaltması ile belirtilmiştir):

Adamnı adamlığı satıv-alıvda biliner.

Adamın adamlığı alış verişte belli olur.

(TT. Adamın iyisi alış verişte belli olur.)

Balıq başından çirir.

Balık başından çürür.

(TT. Balık baştan kokar.)

Erten tez turğan qoyçunu qoyları egiz qozlar.

Sabah erken kalkan çobanın koyunları ikiz kuzular.

(TT. Erken kalkan yol alır; erken evlenen döl alır.)

Qarğa qarğanı gözün çoqumas.

Karga karganın gözünü gagalamaz.

(TT. İti ısırmaz.)

Yel çaçğan boran qaravullasın.

Rüzgâr eken tipi beklesin.

(TT. Rüzgâr eken fırtına biçer.) (Pekacar 2006: 44, 75, 114, 170, 247)

Bu karşılaştırmalar, tarih boyunca birbirlerinden epeyce ayrı coğrafyalarda yaşasalar bile Türklerin atasözlerinde dile gelen düşünme tarzının esasta aynı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Aynı zamanda Türk atasözleri milli karakterimizi yansıtan coğrafya, lehçe gibi farklılıkların ötesinde bütün Türkleri birleştiren önemli bir kaynaktır.

Kumuk Türklerinin Atasözleri adlı çalışma, aynı zamanda Çağdaş Türk Lehçeleriyle ortak olan atasözlerini bir araya getiren Özkul Çobanoğlu (Çobanoğlu 2003: 180-201)'nin tespitine ilave olarak yeni bir tespitte bulunmuştur. Şöyle ki Çobanoğlu'nun bu çalışmasında değişik Türk lehçelerindeki karşılıkları verilen toplam 30 atasözünün arasında 20 Kumuk atasözü yer almıştır. Ancak Pekacar, yaptığı kontroller sonucunda kalan 10 atasözünün de Kumuk Türkçesinde var olduğunu tespit etmiş ve bu 10 atasözünü sıralamıştır.

Bilindiği gibi atasözleri, yazı dilinde unutulmuş kelimeleri bünyesinde muhafaza edebilir. Dolayısıyla Kumuk atasözlerinde de, canlı dilde artık kullanılmayan sözlere rastlamak mümkündür. *Kumuk Atasözlerinin Dil Özellikleri* (s. 20-26) başlığı altında yazar, bu tür sözleri tespit edebilmek için atasözlerinde geçen kelimeleri *Kumukça-Rusça Sözlük* ile karşılaştırmıştır. Yaptığı incelemede Kumuk atasözlerinde, adı geçen sözlükte bulunmayan 56 kelime tespit etmiştir. Daha sonra yazar, tespit ettiği bu kelimeleri anlamlarıyla birlikte alfabetik olarak sıralamıştır. Böylece Pekacar, tespit ettiği 56 kelime ile *Kumukça-Rusça Sözlük*'e katkıda bulunmuştur.

Ses Yapısı Farklı Olan Kelimeler (s. 22-23) başlığı altında atasözlerinde ses yapısı *Kumukça-Rusça Sözlük*'tekenden (yani yazı dilindeki biçiminden) farklı olan kelimeler açıklanmaktadır. *Anlamı Farklı Olan Kelimeler* (s. 23) başlığı altında atasözlerinde geçen anlamları, *Kumukça-Rusça Sözlük*'te bulunmayan beş kelime tespit edilmiştir. Bu bölümde söz konusu kelimeler, atasözlerindeki anlamlarıyla birlikte verilmekte ve **teñiri** kelimesinin “gökyüzü, yukarı” anlamını atasözlerinde hâlâ koruduğu vurgulanmaktadır. *Alıntı Kelimeler* (s. 23-24) başlığı altında Kumuk atasözlerindeki alıntı kelimelerin çoğunun Arapça ve Farsça olduğu, XIX. yüzyılın ortalarında Rus hâkimiyeti altına giren Kumuk Türklerinin diline o tarihten günümüze kadar Rusçadan yüzlerce kelime girmesine rağmen bunlardan sadece altı tanesinin atasözlerinde görüldüğü belirtildikten sonra bu altı kelime, (**aprel** “Nisan ayı”, **boçke** “fiç”, **minut** “dakika”, **papiros** “tütün, sigara”, **stol** “masa”, **sud** “mahkeme”, **zakon** “kanun”) anlamlarıyla ve içinde geçtikleri atasözleriyle birlikte sıralanmaktadır. Bu durum atasözlerinin yabancı kelimelerin tesirine en az ve en geç maruz kalan unsurlar olduğunu kanıtlamaktadır. *Yazı Dilinde Bulunmayan veya Farklı Olan Ek ve Çekim Biçimleri* (s. 24-26) bölümünde Kumuk Türkçesinin yazı dilinde bulunmayan ek ve çekim biçimleri incelenmiştir.

Yeni Asözleri (s. 27-30) başlığı altında da *Uydurulan Atasözleri* (s.27) ile *Kelâmı Kibarlar ve Vecizeler* (s.29-30) belirtilmiştir. Yazar, halk tarafından anonim olarak değil de belli kişi ya da kurumlar tarafından siyasî, ideolojik ve halkın eğitilmesi gibi amaçlarla sonradan üretilen yani *fakelore* türünden olan atasözlerinin Sovyetler Birliği döneminde bolca görüldüğünü söylemekte ve sonradan uydurulduğu düşünülen bu atasözlerini konularına göre tasnif ederek açıklamaktadır. *Kelâmı Kibarlar ve Vecizeler* bölümünde söyleyeni belli olan ancak atasözü özelliği taşıyan sözler ile vecize olduğu kesin olarak bilinen sözler üzerinde durulmuştur.

Giriş bölümünden sonra ayrıca *Metin Bölümünün Düzenlenişi* (s.31-33) ile *Dizin Bölümünün Düzenlenişi* (s. 34-35) hakkında okuyuculara kullanım kolaylığı sağlayacak bilgiler verilmiş ve bölümün sonuna *Kaynakça* (s. 36-38) eklenmiştir.

Metin (s. 41-257) bölümünde muhtelif kaynaklardan derlenen 3006 Kumuk atasözü Türkiye Türkçesine aktarmaları ile birlikte verilmiştir. Atasözleri, baş harfleri esas alınarak alfabetik sıraya göre dizilmiş ve numaralandırılmıştır. Bu bölümde Türkiye Türkçesinde karşılığı bulunan veya Türkiye Türkçesindekiyle aynı olan atasözleri de belirtilmiştir. Metnin düzenlenmesinde Kumuk atasözlerinin en son ve geniş kaynağı olan *Aytıvlar va Atasözleri* esas alınmakla birlikte, başka kaynaklarda geçen atasözleri de alındığı kaynak kısaltmayla gösterilerek metne eklenmiştir. Kitapta, Abusupiyan Akayev'in *Payğambarı Yolu Bulan-2* adlı eseri AKA; Bekir Sıtkı Çobanzade'nin *Kumuk Dili ve Edebiyatı Tedkikleri* adlı çalışması ÇOB; redaktörlüğünü Z. Z. Bammatov'un yaptığı *Kumukça-Rusça Sözlük* KRS; Julius Nemeth'in *Proben der kumükischen Volksdichtung* adlı eseri NEM kısaltmasıyla gösterilmiştir. Burada kitabın **Metin** bölümünden bazı örnekler vermek istiyoruz (Baştaki rakamlar atasözlerinin kitaptaki numaralarını göstermektedir):

2 Aburlu bolmağa süyseñ, atañ-anañnı aburla.

Saygı görmek istersen, annene babana saygı göster.

3 Abzar alğınça, xonşu al.

Avlu (yani ev) alma, komşu al.

Üy alğınça, xonşu al. (KRS-337)

Ev alma, komşu al.

(TT. aynı)

24 Aç qursağım, tınç qulağım. (AKA-48, NEM-62)

Aç karnım, dinç kulağım.

(TT. Azıcık aşım, kaygısız başım.)

160 Anası yürüşlü busa, qızı yorğa bolur.

Anası yürüyüşlü (yani canlı, hareketli, hamarat) olursa, kızı yorga olur.

Anası yorğa bolsa, qızı yürüşlü bolur. (AKA-46, NEM-7, ÇOB-53)

Anası yorga olursa, kızı yürüyüşlü (yani canlı, hareketli, hamarat) olur.

312 At ölse— maydan qalır, igit ölse— atı qalır.

At ölse meydan kalır, yiğit ölse adı kalır.

İt ulur, maydan qalır. Yiğit ölür, şan qalır. (NEM-15, 16)

İt ulur meydan kalır. Yiğit ölür şan kalır

At ölür— maydan qalır, yigit ölür— şanı qalır. (AKA-47)

At ölür meydan kalır, yiğit ölür şan kalır

(TT. aynı)

382 Ayaqlarını yuvurğanğa göre uzat.

Ayaklarını yorgana göre uzat.

(TT. aynı)

Töşegiğe göre ayağı uzat. (AKA-55)

Döşegiğe göre ayağını uzat.

Yuvurğanğa göre ayağı uzat. (KRS-381)

Yorgana göre ayağını uzat.

2698 Yağurlar yavsa— yer yaşnar, yamanlar tuvsa— dav başlar.

Yağmurlar yağsa yer güzelleşir, kötüler doğsa savaş başlar.

Bu tür çalışmalarda atasözlerinin konularına göre tasnif edilmesi kullanılan yöntemlerden biridir. Bu çalışmada da atasözlerinin neden konularına göre tasnif edilmediği sorulabilir. Ancak yazar, Dizinler bölümünde bahsedeceğimiz *Türkiye Türkçesi-Kumuk Türkçesi Karşılıklar Dizini* hazırlayarak bu eksikliği gidermiştir. Dolayısıyla herhangi bir konu hakkında bu eserde tarama yapacak bir okur, bu dizin sayesinde atasözlerinde aradığı konuları kolayca bulabilecektir.

Yazar, *Metin Bölümünün Düzenlenişi* bölümünde, çalışması için esas aldığı *Aytlar va Atalar Sözlere* adlı kitapta deyimlerin, atasözlerinin arasında karışık olarak verildiğini, fakat kendi kitabına deyimleri almadığını söylemektedir (s. 32). Ancak çalışmanın *Metin* bölümünü incelediğimizde bazı deyimlerin kitaba alındığını tespit ettik. Aşağıda verdiğimiz bu deyimlerin yazarın gözünden kaçtığı kanaatindeyiz.

1030 Eşek teyip cennetge salğanday.

Eşek tepip cennete koymuş gibi.

1556 O zamanğa xıylı suv eniş ağar.

O zamana kadar hayli su aşağı akar.

2114 Sen tülkü busağ, men quyruğuman.

Sen tilki isen ben quyruğuyum.

Dizinler (s. 259-390) bölümünde; *Biçimbirimlik Dizin*, *Kelime Sıklığı Dizini* (Alfabetik), *Kelime Sıklığı Dizini* (En Çoktan En Aza) ve *Türkiye Türkçesi-Kumuk Türkçesi Karşılıklar Dizini* olmak üzere dört farklı dizin yer almaktadır.

Biçimbirimlik Dizin (s. 261-355) **Gramatikal Dizin** olarak bilinen metotla hazırlanmıştır. Bu dizinde atasözlerinde geçen bütün kelimeler anlamları ve aldıkları çekim ekleriyle birlikte verilmiştir. Dizinde eş sesli ve çok işlevli eklerin numaralarla birbirinden ayrılması (örneğin: -**A(1)** şimdiki zaman eki, -**A(2)** zarf-fil eki; **gAn(1)** geçmiş zaman eki, -**gAn(2)** sıfat-fil eki, -**gAn(3)** fiilden isim yapma eki (-mAk işlevinde); -**nI(1)** ilgi hâli eki, -**nI(2)** yükleme hâli eki vb.) araştırmacılara kolaylık sağlamaktadır.

Atasözlerinde geçen kelimelerin sıklık oranlarının bilinmesinin önemi dolayısıyla birisi alfabetik, diğeri de en çoktan en aza doğru olmak üzere iki çeşit *Kelime Sıklığı Dizini* hazırlanmıştır.

Son olarak okuyucuların Türkiye Türkçesindeki bir kelimeyi metinden ya da dizinden kolayca bulabilmeleri için bir *Türkiye Türkçesi-Kumuk Türkçesi Karşılıklar Dizini* oluşturulmuştur. Yukarıda da bahsedildiği üzere bu dizin, kitapta yer alan atasözlerinin konularına göre tasnif edilmesi gereğini ortadan kaldırmıştır. Bir konu ile ilgili atasözünü bu dizin sayesinde kolayca bulmak mümkündür. Söz gelişi “yardım” konusunda atasözünü bulmak isteyen bir okur önce *Türkiye Türkçesi-Kumuk Türkçesi Karşılıklar Dizini*’nden yardım kelimesinin Kumukça karşılığı olan “kömek” kelimesini bulacak, daha sonra biçimbirimlik dizin yardımıyla “kömek” kelimesinin geçtiği bütün atasözlerini bulabilecektir.

Atasözlerinde geçen kelimelerin sıklık oranlarının bilinmesinin önemi dikkate alınarak hazırlanan *Kelime Sıklığı Dizinleri* (alfabetik ve en çoktan en aza) ile okurların merak ettikleri konuları metinden kolayca bulmalarını sağlayacak olan *Türkiye Türkçesi-Kumuk Türkçesi Karşılıklar Dizini* bugüne kadar yapılan benzer çalışmalardan farklı olarak, kitapta yer alan birer yeniliktir. Bu dizinler sayesinde aynı zamanda atasözlerinde geçen kelimeler üzerinde leksik bir inceleme de yapılmıştır.

Çalışmanın **Metin** bölümünün hazırlanması, yani 3006 atasözünün farklı kaynaklardan derlenmesi ve Türkiye Türkçesiyle karşılıklarının verilmesi önemli bir iştir. Kitapta yer alan dört çeşit dizin araştırmacılar ve okurlara büyük kolaylık sağlayacaktır. Nüfus bakımından az bir yekûn tutan Kumuk Türklerine ait 3006 atasözünün bulunması, Türkiye Türkçesi atasözleri üzerine yapılan çalışmaların yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, zengin bir kaynakçayla hazırlanan *Kumuk Türklerinin Atasözleri* bütün bölümleriyle son derece pratik ve kullanımı kolay bir çalışma olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte Kumuk Türkçesinin kelime hazinesi, ses ve şekil bilgisi özellikleri konusunda çalışma yapmak isteyen araştırmacılar da bu kitaptan

faydalanabilirler. Bu çalışmayla, yalnızca Türkiye Türkçesinin değil, bütün Türk lehçelerinin atasözleri üzerine mukayeseli çalışmalar yapılmasının önemi ve gereği yeniden gözler önüne serilmiştir.

KAYNAKLAR

- AKSOY, Ömer Asım (1984), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü; Cilt I: Atasözleri Sözlüğü*, Ankara : Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (1984), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü; Cilt II: Deyimler Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (1984), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü; Cilt III: Dizin ve Kaynakça*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (2004), *Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler I-II*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CEYLAN, Emine (1996), *Çuvaş Atasözleri ve Deyimleri*, Ankara: Simurg Yayınları.
- ÇELİK ŞAVK, Ülkü (2002), *Kırgız Atasözleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (2004): *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- GÜNGÖR, Ahmet; CAİLOVA GÜNGÖR Asel (1998), *Türkçe Açıklamalı Kırgız Atasözleri*, Ankara: Engin Yayınevi.
- İSMAİL, Zeyneş; GÜMÜŞ, Muhittin (1995), *Türkçe Açıklamalı Kazak Atasözleri*, Ankara: Engin Yayınevi.
- KİRİŞÇİOĞLU, Fatih (2007), *Saha Türklerinin Atasözleri*, Ankara: Nobel Yayınları.
- MUSAOĞLU Mehman; GÜMÜŞ Muhittin (1995), *Türkçe Açıklamalı Azerbaycan Atasözleri*, Ankara: Engin Yayınevi.
- ÖZTOPÇU, Kurtuluş (1992), *Uygur Atasözleri ve Deyimleri*, İstanbul: Kastaş Yayınları.
- ÖZTÜRK, Rıdvan; UYANIK, Osman (2006), *Kumuk Atasözleri ve Deyimleri*, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- PEKACAR, Çetin (2006), *Kumuk Türklerinin Atasözleri, İnceleme-Metin-Dizinler*, Ankara.
- KÜRENOV, Sapar-GÜMÜŞ, Muhittin (1995), *Türkçe Açıklamalı Türkmen Atasözleri*, Ankara: Engin Yayınevi.
- TAVKUL, Ufuk (2001), *Karaçay-Malkar Atasözleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- TAYMAS, Abdullah Battal (1988), *Kazan Türkçesinde Atasözleri ve Deyimler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- TÜRKÇE SÖZLÜK (2005), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- YOLDAŞEV, İbrahim; GÜMÜŞ, Muhittin (1995), *Türkçe Açıklamalı Özbek Atasözleri*, Ankara: Engin Yayınevi.
- YURTBAŞI, Metin (2003), *A Dictionary of Turkish Proverbs*, “Türk Atasözleri Sözlüğü”, Ankara: Turkish Daily News. <http://w3.gazi.edu.tr/webpekacar/>